

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНИХ ПОЛІВ СТИМУЛУ *АРМІЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БІЛОРУСЬКІЙ МОВАХ

Терехова Д. І.

Київський національний лінгвістичний університет

Для дослідження мовної свідомості у психолінгвістиці традиційно використовується асоціативний експеримент. Він відкриває можливість виявити унікальність образу світу в кожній культурі.

У статті подано результати психолінгвістичного аналізу асоціативних полів слів-стимулів *АРМІЯ* / *АРМІЯ*, які репрезентують відповідні фрагменти образів світу українців та білорусів.

За допомогою “асоціативного гештальту” виявлено структуру асоціативних полів стимулів-корелятивів, кількість зон у гештальтах, обсяг та якісне наповнення зон. Визначено й охарактеризовано ядро та периферію асоціативних полів у кожній мові.

Ключові слова: образ світу, мовна свідомість, асоціативний експеримент, асоціативне поле.

An associative experiment is traditionally used in psycholinguistics for the investigation of language consciousness. It presents the possibility to reveal a unique picture of the world in each culture.

This article presents the results of psycholinguistic analysis of the word-stimuli *АРМІЯ* / *АРМІЯ* associative fields, representing corresponding fragments of Ukrainians' and Belarusians' world reflections.

The use of “associative Gestalt” enabled revealing the associative field structure of stimuli-correlates, the number of zones in Gestalts, as well as the zones' volume and qualitative content.

Key words: the reflection of the world, language consciousness, associative experiment, associative field.

Однією з провідних проблем сучасної психолінгвістики є вивчення образу світу представників різних етносів як фундаментального складника їхньої культури.

Міжкультурні зіставлення мовної свідомості різних народів перебувають у центрі уваги дослідників в останні десятиліття і дають можливість виявити національно-культурні особливості зіставлених фрагментів образів світу, що стоять за словом у певній мові. На важливості таких робіт неодноразово наголошувала О. О. Залевська, зазначаючи необхідність “... рішучої переорієнтації досліджень із зіставного аналізу мовних систем на вивчення національно-культурної специфіки реального функціонування мови та пов'язаних з нею культурних цінностей, мовної свідомості, мовної / лінгвокультурної компетенції тощо” [1, с. 40].

Найбільш розробленим у психолінгвістиці методом дослідження мовної свідомості є асоціативний експеримент. Кожне асоціативне поле відображає певний фрагмент мовної свідомості представників кожного народу.

Запропонована робота відбиває наслідки асоціативних експериментів, проведених в Україні та Білорусі на початку 2000-х років, у період становлення незалежних держав. З огляду на сьогоднішній день, їхнє вивчення є важливим не лише для констатації образів мовної свідомості представників народів цих країн, а також для розуміння та оцінки змін, які відбуваються в цих образах відповідно до змін суспільного життя.

Завданням статті є аналіз асоціативних полів стимулів-корелятивів *АРМІЯ* в українській та білоруській мовах. Матеріал дослідження становлять результати проведення вільного асоціативного експерименту серед студентів гуманітарних та технічних вищих навчальних закладів України та Білорусі (по сто представників від кожного народу).

Огляд дослідницької літератури репрезентує широкий спектр вивчення поняття “армія”: переважно у філософському (напр., Ю. В. Гуськов, 1993; А. М. Зачепа, 2011; П. П. Круть, 1999; П. В. Петрій, 2002; М. К. Рижов, 1990; С. С. Семенов, 2004; М. П. Требін, 2005) та історичному аспектах (напр., О. М. Гура, 2006; В. О. Золотарьов, 1995; І. І. Іллюшин, 2002; Н. М. Руденко, 1997; В. І. Сергійчук, 1996; Я. І. Сямашко, 1994), а також у соціологічному (напр., Ж. В. Гербач, 2010; В. Ф. Іншаков, 2006; І. Ю. Суркова, 2004), політичному аспектах (напр., Ю. В. Гуськов, 2005; В. І. Иванов, 2002; С. С. Філіппов, 2002), значно менше – у лінгвістичному (напр., Х. А. Кан-Шаргородська, 1949; М. М. Довголюк, 2016). Наша робота, як зазначалося, спрямована на виявлення етнокультурних особливостей мовної свідомості представників українського та білоруського народів у фрагментах образів світу, що стоять за стимулом АРМІЯ.

Актуальність роботи пояснюється активною розробкою сучасними лінгвістами, психолінгвістами проблем етнокультурної специфіки мовної свідомості представників різних народів та міжкультурної комунікації.

Наукові результати впливають із наслідків аналізу структури асоціативних полів АРМІЯ в зіставлюваних мовах, виявляються у встановленні спільних та відмінних рис образів мовної свідомості українців та білорусів. Проаналізовані асоціативні поля стимулів-корелятів є вербальною репрезентацією їх мовної свідомості, “фрагментами” загальних образів світу цих народів.

Асоціативне поле стимулу АРМІЯ становлять 100 асоціацій українських респондентів, у тому числі 47 асоціатив, 34 асоціації мають одиничну частотність. Асоціативне поле стимулу АРМІЯ в білоруській мові також містить 100 реакцій, 53 асоціати і 40 одиничних реакцій.

Найчастотніші асоціації становлять ядра асоціативних полів. Їх подано в таблиці нижче:

Таблиця 1

Ядра асоціативних полів слів-стимулів АРМІЯ / АРМІЯ

№ п/п	Українська мова	Білоруська мова
1.	солдат (13)	салдат (20)
2.	зброя (10)	войска (6)
3.	військо (9)	вайна (5)
4.	війна (8)	абарона (4)
5.	сила (7)	зброя (4)
6.		Радзіма (4)
7.		салдаты (4)
8.		служба (3)

Найчастотніші реакції в ядрах двох асоціативних полів АРМІЯ – *солдат (13)* / АРМІЯ – *салдат (20)* у свідомості українців та білорусів безпосередньо пов’язані зі звичайними людьми, що мають найнижчий чин в ієрархії військових звань, проте складають основу армії кожної держави, саме вони несуть усю тяжкість служби як у мирні часи, так і в часи лихоліть, війн, збройних конфліктів тощо. В асоціативному полі білоруської мови ця асоціація більш частотна й до того ж підкріплюється ще реакцією *салдаты (4)*, що більшою мірою акцентує увагу на ступені важливості цього поняття при сприйнятті стимулу. Саме солдат з його знанням військової справи, вміннями, моральними принципами, стійкістю, мужністю, готовністю до самопожертви заради інших є основою міцної боєздатної армії кожної держави.

Друга за частотністю реакція в ядрі асоціативного поля української мови – *зброя (10)*, у ядрі асоціативного поля білоруської мови відповідна реакція займає п’яту позицію відповідно до свого рангу – *зброя (4)*. Для успішного захисту держави, виконання військових завдань сучасна армія повинна мати відповідну зброю, таке технічне забезпечення, яке не лише необхідне в несенні військової служби, а також допоможе зберегти безцінне життя кожного солдата, офіцера.

Третю позицію за частотністю в ядрі асоціативного поля української мови займає реакція *військо* (9). Для респондентів-білорусів це поняття є більш актуальним, тому відповідна асоціація займає друге місце – *войска* (6). Структуру сучасної армії складають різноманітні війська: сухопутні, протиповітряної оборони, авіація, танкові війська, воєнно-морський флот та інші. Вони визначають боєздатність збройних сил у різних сферах.

Наступні асоціації – *війна* (8) / *вайна* (5) – в ядрах обох асоціативних полів є численими, проте, незважаючи на дещо нижчий показник частотності в білоруській мові, відповідно до ранжування реакцій займає вищу позицію, ніж в асоціативному полі української мови. Війна, жахливе явище, є випробуванням для збройних сил, їхньої боєздатності, сили, міці, спроможності захистити свій народ і дати відсіч ворогу.

Наступна за частотністю асоціація в ядрі асоціативного поля української мови АРМІЯ – *сила* (7) презентує уявлення респондентів про міць, силу збройних сил.

Для білоруських респондентів важливим є зв'язок армії з Батьківщиною (АРМІЯ – *Радзіма* (4)), необхідність і здатність її захищати.

Як засвідчують попередні дослідження, основні напрями асоціювання, задані найчастотнішими асоціаціями, що становлять ядро поля, повною мірою розкриваються в межах цілого асоціативного поля. Це виявлено й у зіставленні асоціативних полів стимулів АРМІЯ / АРМІЯ в повному обсязі.

Зіставний аналіз здійснено за допомогою “асоціативного гештальту” [2, с. 3]. Про особливості цієї методики неодноразово зазначалося в наших роботах. Чітка структура кожного асоціативного поля, отримана внаслідок застосування “асоціативного гештальту”, у зіставленні з іншим розкриває спільні зони та відмінні в кожному полі, їхній обсяг та якісне наповнення.

Підсумкова зіставна таблиця наочно демонструє зони гештальтів асоціативних полів в українській та білоруській мовах.

Таблиця 2

Зони гештальтів асоціативних полів стимулів АРМІЯ / АРМІЯ

№ п/п	Зони гештальтів	Українська мова, %	Білоруська мова, %
1.	Люди	26	29
2.	Ознаки	23	8
3.	Військо	10	6
4.	Зброя	10	5
5.	Війна	8	5
6.	Ставлення	6	7
7.	Характеристики	3	8
8.	Будівля	2	2
9.	Служба, її етапи	2	5
10.	Функції	1	6
11.	Уніформа	1	5
12.	Порівняння	1	2
13.	Види діяльності	3	-
14.	Країна	2	-
15.	Персоналії	1	-
16.	Батьківщина	-	4
17.	Смерть	-	4
18.	Символіка	-	3
19.	Військові підрозділи	-	1
20.	Періоди життя людини	-	1
	Усього зон	15	17

Кількість зон гештальтів у двох мовах не збігається: більше зон – 17 – у гештальті білоруської мови, 15 зон – у гештальті української мови.

Виявлено спільне й відмінне вже у ядрах гештальтів (двох найбільших за обсягом зонах), що подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Ядра гештальтів асоціативних полів стимулів АРМІЯ / АРМІЯ

№ п/п	Українська мова	Білоруська мова
1.	зона “Люди” (26 %)	зона “Люди” (29 %)
2.	зона “Ознаки” (23 %)	зона “Ознаки” (8 %), зона “Характеристики” (8 %)

Отже, ядро гештальта стимулу АРМІЯ в асоціативному полі української мови становлять такі зони: I – “Люди” (26 %); II – “Ознаки” (23 %); в асоціативному полі білоруської мови найбільша зона, що займає першу позицію, збігається: I – “Люди” (29 %), а друге місце посідають дві зони з однаковим обсягом реакцій: II – “Ознаки” (8 %), зона “Характеристики” (8 %).

Найбільша за обсягом у кожному асоціативному полі зона “Люди” має подальше розгалуження. Так, наприклад, у гештальті української мови в цій зоні визначаємо: а) особовий склад: *солдат (13), воїн (2), солдати (2), офіцери, полковник, рядовий*; б) родичі: *брати, племінник, син* та в) інші люди: *люди, хлопець, хлопці*; такі самі групи спостерігаємо і у відповідній зоні білоруської мови: а) особовий склад: *салдат (20), салдаты (4), солдат (р.), сержант*; б) родичі: *дзіця*; в) інші люди: *маладыя хлопчыкі, многа людзей*. Якісний склад зазначених зон почасти збігається, що об’єктивно викликано реалією, що позначає стимул, почасти має розбіжності, зокрема респонденти-українці подали більш різноманітні назви представників особового складу відповідно до їхніх звань (АРМІЯ – *офіцери, полковник, рядовий*), а також вказали на родинні стосунки з тими, хто виконує свій обов’язок у лавах збройних сил (АРМІЯ – *брати, племінник, син*): майже в кожній родині чоловіки служили в армії.

Друга за обсягом зона “Ознаки” має значну перевагу в кількісному показнику в українській мові (23 % / 8 %), містить в асоціативних полях обох мов і позитивні ознаки (АРМІЯ – *сила (7), дисципліна (4), порядок (2), вимогливість / АРМІЯ – сила (2), дысцыпліна (2), сила (р.)*), що характеризують найкращі риси збройних сил, їхню впорядкованість, боєздатність, і негативні (АРМІЯ – *дідівщина (3), муштра (3) / АРМІЯ – муштра (2), дедовщина (р.)*), які висвітлюють прикрі моменти неуставних відносин.

До ядра гештальту стимулу в білоруській мові входить також зона “Характеристики”, (8 %): АРМІЯ – *вялікая (2), вызваленчая, дзяржаўная, моцная, наша, незнаемая, савецкая*, а відповідна зона в гештальті української мови має менший обсяг і перебуває в периферійній частині: “Характеристики”, (3 %): АРМІЯ – *озброєна, сильна, Червона*. Реакції цих зон відбивають переважно прихильне ставлення до цього соціального інституту, наголошують на його силі, боєздатності. В обох мовах спостерігаємо окремі поодинокі реакції, що вказують на минулі радянські часи (*савецкая / Червона*), що пояснюється спільним періодом розвитку країн. Асоціація білоруських респондентів АРМІЯ – *незнаемая* певною мірою відбиває процеси формування збройних сил у нових історичних умовах у незалежній країні.

До периферійних зон, наявних у гештальтах обох мов, належать зони “Військо”, (10 %): *військо (9), збройні війська / (6) (6 %): войска*, що позначають структуру сучасної армії; зони “Зброя”, (10 %): *зброя (10) / (6 %): зброя (4), аўтамат*, які наголошують на озброєнні армії; зони “Війна”, (8 %): *війна (8) / (5 %): вайна (5)*, що демонструють сферу застосування збройних сил, крайній вияв збройних конфліктів.

Зони “Ставлення” в гештальтах обох мов виражають як позитивне ставлення респондентів, розуміння необхідності служби (АРМІЯ – *зобов’язання, обов’язок, / АРМІЯ – абавязак, служба*), так і негативне (*втрачені роки, страх, уникати / не дай Божа, непарадак, неўладкаванасць*). За кількісними показниками ці зони є близькими (6 % / 7 %).

Зони “Служба, її етапи” також представлена в гештальтах обох мов: (2 %): АРМІЯ – *призов, служба* / (2 %): АРМІЯ – *служба* (3), *ДМБ, присяга*, як і наступні зони: “Функції”, (1 %): *спасіння* / (6 %): *абарона* (4), *барацьба, спасення*, що зазначають пряме призначення збройних сил; зони “Уніформа”, (1 %): *форма* / (5 %): *сапагі, форма*, які позначають наявність форми певного зразка для кожної армії, що відрізняє її від інших. Зони “Будівля”, 2 %: *казарма, лікарня* / 2 %: *ваенкамат, казарма*, відбивають місця перебування військ, місце призову на військову службу тощо.

Серед зон, представлених лише в одному гештальті, можна назвати зону “Країна”, (2 %): *України* (2), наявну в гештальті української мови, яка чітко окреслює належність збройних сил саме цій країні. Зона “Батьківщина”, (4 %): *Радзіма* (4) подана в гештальті білоруської мови, наголошує на захисті рідної землі.

Інша зона “Смерть”, (4 %): *смерть* (р.), *страта, убийство* (р.), наявна в гештальті білоруської мови, акцентує увагу на небезпечності військової справи, ризику та втратах, які, на жаль, трапляються в цій сфері діяльності частіше, ніж в інших, у силу свого призначення.

Зона “Символіка”, (3 %): *армейські сцяг, зорка, эмблема*, що є в асоціативному полі білоруської мови, містить атрибути, позначки військових підрозділів та військовослужбовців.

Інші зони, наявні в гештальті білоруської мови, наприклад, зона “Військові підрозділи”, (1%): *рота*, безпосередньо визначають склад збройних сил; зона “Періоди життя людини”, (1%): *маладосць*, акцентує увагу на молодому віці переважної більшості особового складу військових, особливо призовників, які виконують свій обов’язок саме в молодому віці.

Таким чином, зіставний психолінгвістичний аналіз показав більшою мірою спільні ознаки, а також національно-культурні особливості мовної свідомості представників українського та білоруського народів.

У подальшому вивчення поданого слова-стимулу та його корелятивів буде здійснено на матеріалі спрямованих асоціативних експериментів для виявлення рис подібності та відмінності в цьому фрагменті образу світу представників українського та білоруського народів, а також досліджено динаміку мовної свідомості на матеріалі експериментів, проведених у 2012-2016 роках, які відбивають суспільно-історичні зміни в сучасних країнах. З позицій сьогодення відповідно до подій останніх років відбулася переоцінка цінностей, пріоритетів, тому важливо виявити їх в образах мовної свідомості сучасних поколінь.

Література

1. Залевская А. А. Национально-культурная специфика картины мира и различные подходы к ее исследованию / А. А. Залевская // Языковое сознание и образ мира. Сборник статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : Институт языкознания РАН, 2000. – С. 39–53.
2. Марковина И. Ю. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения “ассоциативного гештальта” текстов оригинала и перевода / И. Ю. Марковина, Е. В. Данилова // Языковое сознание и образ мира. Сборник статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : Институт языкознания РАН, 2000. – С. 116–132.
3. Стернин И. А. Концепты и лакуны / И. А. Стернин, Г. В. Быкова // Языковое сознание: формирование и функционирование / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : Институт языкознания РАН, 1998. – С. 53–59.